

Validə Rəcəb qızı Əliyeva
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin dosenti,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0000-3036-4874>
E-mail: validaaliyeva8687@gmail.com
[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(1\).179-185](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(1).179-185)

MÜASİR TƏHSİLDƏ FƏAL TƏLİM: TƏNQİDİ VƏ YARADICI DÜŞÜNCƏNİN PSIXOLOJİ MEXANİZMLƏRİ

Valida Rajab Aliyeva
associate professor of the Azerbaijan State University of Economics,
doctor of philosophy in psychology

ACTIVE LEARNING IN MODERN EDUCATION: PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF CRITICAL AND CREATIVE THINKING

Валида Раджаб гызы Алиева
доцент Азербайджанского Государственного Экономического Университета,
доктор философии по психологии

АКТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ КРИТИЧЕСКОГО И ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Xülasə. Son illərdə qlobal təhsil islahatlarının psixoloji aspektdə sürətlənməsi təhsil fəlsəfələrinin dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Bu dəyişikliklər arasında “tələbə mərkəzli” yanaşma beynəlxalq təhsilin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Konstruktiv nəzəriyyəyə əsaslanan bu psixoloji yanaşma tələbənin təlim prosesində subyekt kimi rolunu vurğulayır və biliklərin aktiv şəkildə mənimlənməsini əsas götürür.

Açar sözlər: Fəal təlim, müasir təhsil, tənqidi təfəkkür, yaradıcı düşüncə, idrak fəaliyyəti, psixoloji aspektlər, konstruktivist yanaşma

Abstract. In recent years, the acceleration of global educational reforms has led to significant changes in educational philosophies. Among these transformations, the student-centered approach has emerged as one of the core directions in international education. This approach, grounded in constructivist theory, emphasizes the learner's active role as a subject in the learning process and prioritizes the independent and active acquisition of knowledge.

Keywords: active learning, modern education, critical thinking, creative thinking, cognitive activity, psychological aspects, constructivist approach

Аннотация. В последние годы ускорение глобальных образовательных реформ в психологическом аспекте привело к изменению образовательных философий. Среди этих изменений подход «ориентированный на студента» стал одним из основных направлений международного образования. Эта психологическая концепция, основанная на конструктивистской теории, подчеркивает роль студента как субъекта в учебном процессе и основывается на активном усвоении знаний.

Ключевые слова: активное обучение, современное образование, критическое мышление, творческое мышление, познавательная деятельность, психологические аспекты, конструктивистский подход

Fəal təlim müasir təhsil sistemində tələbələrə bilikləri hazır şəkildə qəbul etməsi deyil, onları öz təcrübəsinə əsaslanaraq psixoloji istiqamətdə kəşf etməsini nəzərdə tutan öyrənmə modelidir. Bu yanaşmada əsas məqsəd tədris prosesinin mərkəzinə müəllimi deyil, öyrənəni yerləşdirməkdir. Fəal təlimdə tələbə dinləyici olmaqla bərabər, həm də iştirakçı, araşdırıcı, problem həll edən və nəticəni qiymətləndirən tərəfdir. Bu təlim modeli tələbənin təfəkkürünü, yaradıcı fəaliyyətini, kommunikasiya bacarıqlarını və əməkdaşlıq qabiliyyətini inkişaf etdirir. Müasir pedaqogika-psixologiya fəal təlimi XXI əsr bacarıqlarının – tənqidi düşüncə, analitik təhlil, yaradıcı yanaşma və ünsiyyət – formalaşdırılmasında ən səmərəli metodlardan biri hesab edilir. Fəal təlim ümumiyyətlə, tələbələrə bilik və təxəyyül yaratmaq üçün etdikləri fəaliyyətlər kimi müəyyən edilir. Psixoloji istiqamətdə fəaliyyət müxtəlifdir, lakin tələbələrə daha yüksək səviyyəli düşüncə tələb edir. Həmişə açıq şəkildə qeyd edilməsə də, tələbələrə özünü dərk etmə haqqında düşüncələri – fəaliyyət və öyrənmə arasında əlaqə təmin edən vacib bir elementdir.

Fəal təlimin nəzəri bazası konstruktivizmə söykənir. Konstruktivizm təlim nəzəriyyəsi olaraq öyrənmənin passiv bilik qəbulu deyil, tələbənin öz təcrübəsinə əsaslanaraq bilik yaratması prosesi olduğunu vurğulayır. Konstruktivizmin banilərindən biri sayılan Paulo Freire təhsilin mahiyyətinin tədris deyil, məhz öyrənmə olduğunu irəli sürmüşdür. Freire-yə görə, öyrənmə fərdlərin bilikləri həm fərdi, həm də sosial qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə qurduğu mühitdə baş verir. Konstruktiv yanaşmanın tətbiq olunduğu təhsil mühitlərində diqqət əsasən tələbənin davranışına, öyrənmə prosesinə və idrak fəaliyyətinə yönəlir. Bu modeldə müəllim tamamilə arxa plana keçmir, əksinə, onun rolu dəyişərək ekspert, bələdçi və fasilitator arasında formalaşır. Başqa sözlə, müəllimin əsas vəzifəsi bilik təqdim etməkdən daha çox tələbələrə öyrənmə prosesini təşkil etmək və yönləndirməkdir.

Konstruktiv öyrənmə mühitinin effektiv olması üçün müəyyən şərtlər tələb olunur:

- tələbələr üçün daxili motivasiya yaradan tapşırıqlar,
- özünüidarəetmə bacarığı formalaşmış öyrənənlər,
- müəllim tərəfindən təqdim olunan fəal dəstək, uyğun kontekst, real həyatla əlaqə və müntəzəm rəy.

Belə mühitlərdə tələbələr əvvəlki biliklərinə əsaslanaraq yeni bilik qurmağa, tənqidi düşünməyə, fərdi və qrup halında fikir bildirməyə təşviq olunurlar. Tələbələrə potensialı artdıqca onlar həm öyrənmənin məzmununa, həm də prosesə daha çox məsuliyyətlə yanaşırlar. Bu isə müəllimin daha çox fasilitator rolunda çıxış etməsinə imkan verir. Konstruktiv təlimdə qiymətləndirmə adətən ənənəvi testlərdən çox, özünüqiymətləndirmə və həmyaşd qiymətləndirməsi ilə əvəz olunur. Bu yanaşma tələbənin öyrənmə motivasiyasını artırır, onun daxili öyrənmə məsuliyyətini gücləndirir və uzunmüddətli perspektivdə özünüidarəetməni inkişaf etdirir. Konstruktivizm bəzən tənqid də olunur. Bəzi tədqiqatçılar tələbənin çox yüksək səviyyədə iştirakının iş yaddaşını yükləyə biləcəyini və uzunmüddətli yaddaşa bilik ötürülməsini çətinləşdirə biləcəyini iddia etmişdir. Lakin bu iddialar empirik sübutların zəifliyi səbəbindən ciddi qəbul olunmamışdır. Əksinə, aparılan bir sıra tədqiqatlar aktiv təlimin müxtəlif fənlər üzrə bilik transferini artırdığını, eləcə də uzunmüddətli yaddaşın möhkəmlənməsini gücləndirdiyini göstərmişdir. Konstruktivizmin tətbiqi zamanı yaranan çətinliklər – xüsusilə iş yaddaşı ilə bağlı məsələlər – müəllim tərəfindən düzgün skala qurulması, tələbənin əvvəlki biliklərinə uyğunlaşdırılmış tədris planı və mərhələli dəstək vasitəsilə asanlıqla idarə oluna bilər.

Son illərdə global təhsil islahatlarının sürətlənməsi təhsildə psixologiyanın, fəlsəfənin dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Bu dəyişikliklər arasında “tələbə mərkəzli” yanaşma beynəlxalq təhsilin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Konstruktiv nəzəriyyəyə əsaslanan bu yanaşma tələbənin təlim prosesində subyekt kimi rolunu vurğulayır və biliklərin aktiv şəkildə mənimsənilməsini əsas götürür. Bir çox ölkələr kimi Çin də təhsilini modernləşdirdikcə bu fəlsəfənin tətbiqinə xüsusi diqqət yetirməyə başlamışdır. “Təhsil Planlaşdırma Planı” və “Yeni Dövrə Təhsilin Qiymətləndirilməsi İslahatının Dərinləşdirilməsi üzrə Ümumi Plan” kimi sənədlərdə tələbənin tədris prosesinin mərkəzinə qoyulması, onların hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi və tədris metodlarının yenilənməsi xüsusi vurğulanmışdır. Bir tərəfdən, konsepsiyanın əsas məzmunu və nəzəri bazası sistemli şəkildə təhlil edilir; digər tərəfdən isə beynəlxalq təcrübə və yerli vəziyyət müqayisə edilərək tətbiq za-

manı meydana çıxan problemlər və onların həlli yolları müzakirə olunur. Bundan əlavə, Çinin hazırkı təhsil reallığı nəzərə alınaraq, tələbə mərkəzli yanaşmanın tədrisdə konkret tətbiq formaları və mümkün islahat istiqamətləri irəli sürülür. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, “tələbə mərkəzli” yanaşma haqqında akademik müzakirələri genişləndirir və konstruktiv təlim nəzəriyyəsinin tətbiqi baxımından yeni elmi dəlillər təqdim edir. Fərqli ölkələrin təcrübəsinin müqayisəsi bu fəlsəfənin müxtəlif mədəni mühitlərdə necə həyata keçirildiyini ortaya qoyur və təhsil nəzəriyyəsinin inkişafına töhfə verir. Praktik baxımdan isə “tələbə mərkəzli” yanaşma tədrisin keyfiyyətini artırmaq və fərdiləşdirilmiş öyrənməni təşviq etmək üçün mühüm vasitədir. “Tələbə mərkəzlilik” anlayışı 19-20-ci əsrin əvvəllərində Con Dyuinin ideyaları ilə formalaşmışdır. Dyuinin “tələbə mərkəzli, təcrübə mərkəzli və fəaliyyət mərkəzli” yanaşması ənənəvi bilik ötürmə modelindən kənara çıxaraq tələbənin öyrənmədə aktiv iştirakını əsas götürürdü. Bu yanaşmanın nəzəri təməli olan konstruktivizmə görə, tələbə bilikləri passiv qəbul etmir, onları şəxsi təcrübələr əsasında aktiv şəkildə qurur. Buna görə müəllimin rolu bilik verən deyil, öyrənməni təşkil edən, mühit yaradan və tələbəni istiqamətləndirən fasilitatora çevrilir.

Problem Əsaslı Təlim (PƏT) pedaqogikanın eləcə də psixologiyanın əsas istiqamətlərindən biri olaraq öyrənməni tələbəyənlü, aktiv və araşdırmaya əsaslanan bir psixoloji prosesə çevirən effektiv təlim modelidir. Bu yanaşmanın əsas prinsipi biliklərin əvvəlcədən hazır şəkildə tələbəyə verilməsi deyil, əksinə öyrənmənin mərkəzinə real və kompleks problemlərin yerləşdirilməsi və həmin problemlərin həlli üçün idrak fəaliyyətlərinin təşkili ilə bağlıdır. PƏT-in məqsədi tələbələri mövcud bilikləri təkrar etməkdən çox, problemi anlamağa, araşdırmağa, fərziyyələr irəli sürməyə, dəlilləri təhlil etməyə və öz nəticələrini əsaslandıraraq yeni biliklər yaratmağa təşviq etməkdir. PƏT-in əsas prinsiplərindən biri ondan ibarətdir ki, öyrənmə prosesini istiqamətləndirən problemlər adətən açıq, çoxşaxəli və bir neçə mümkün həll yolu olan situasiyalar olur. Bu cür problemlər tələbələri tənqidi və yaradıcı düşünməyə, məlumat toplamağa, tapıntılarını müqayisə etməyə və əldə etdikləri bilikləri real həyatda tətbiq oluna biləcək

şəkildə modelləşdirməyə sövq edir. Nəticədə, bu təlim yanaşması yalnız nəzəri biliklərin mənimsənilməsini deyil, eyni zamanda tədqiqat aparma, məntiqi təhlil, qərarvermə, əməkdaşlıq və yaradıcı problem həll etmə kimi fundamental bacarıqların inkişafını dəstəkləyir. Problem əsaslı təlimdə müəllimin rolu ənənəvi “bilik verən” funksiyasından fərqlənir və bələdçi prinsipi üzərində qurulur. Müəllim öyrənməni istiqamətləndirən suallar təqdim edir, problemi anlamaq üçün tələbələri düşünməyə sövq edir, qrup içi əməkdaşlığı koordinasiya edir və tələbələrin araşdırma prosesini lazımi məqamlarda dəstəkləyir. Bu prinsip müəllimi öyrənmənin mərkəzindən kənara çəkərək tələbənin aktiv iştirakını və məsuliyyətini artırır. Tələbələr isə həm fərdi, həm qrup şəklində problemi təhlil edir, fikir mübadiləsi aparır, sübutlar toplayır və öz həll modellərini formalaşdırırlar. PƏT-in tətbiqi müəyyən çətinliklər yarada bilər; xüsusən də problem kifayət qədər aydın qurulmadıqda və ya tələbələrə yetərli istiqamətverici dəstək verilmədikdə prosesdə çətinlik və ləngimə yarana bilər. Buna baxmayaraq, tədqiqatlar göstərir ki, modelin prinsiplərinə uyğun şəkildə mərhələli və sistemli tətbiq problemləri aradan qaldırır və tələbələrin həm akademik, həm də sosial-idrak bacarıqlarını əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir. Bu yanaşma biliklərin daha davamlı mənimsənilməsini, fənlərarası əlaqələrin qurulmasını və real həyatda istifadə edilə bilən bacarıqların inkişafını təmin edən təsirli təlim prinsipi kimi qəbul edilir.

Tənqidi və yaradıcı düşüncə prinsipinin psixoloji istiqamətləri müasir təlim sistemində tələbələrin idrak fəaliyyətini stimullaşdıran, onların müstəqil düşünmə, təhlil etmə, qiymətləndirmə və yeni situasiyalara yaradıcı şəkildə uyğunlaşma bacarıqlarını inkişaf etdirən əsas istiqamətlərdən biridir. Bu prinsip, xüsusilə hibrid və qarışıq təlim modellərinin tətbiqi fonunda daha da aktuallaşmışdır. Müasir tədqiqatlarda qarışıq təlim mühitinin tələbələrdə analitik düşünmə, refleksiv yanaşma və idrak aktivliyini artırdığı göstərilir. Bu təlim şəraitində həm onlayn, həm də üz-üzə fəaliyyətlər bir-birini tamamlayır və tələbələrə daha çevik, fərdiləşdirilmiş və interaktiv öyrənmə imkanı yaradır.

Müxtəlif təlim resurslarının istifadəsi, interaktiv fəaliyyətlər, qrup müzakirələri və tələbələrin öz öyrənmə tempinə uyğun irəliləməsi

onların motivasiyasını artırır və iştirakçılığını gücləndirir. Bu prosesin nəticəsi olaraq tələbələr məlumatı daha dərinlən təhlil edir, fərqli mənbələri müqayisə edir, alternativ həllər formalaşdırır və yeni biliklər yaradırlar. Tənqidi düşüncə təfəkkür tələbənin informasiyanı kor-koranə qəbul etməsinə deyil, onu aktiv şəkildə dərk etməsinə əsaslanır. Bu bacarıq müşahidəetmə, analiz, sintez və qiymətləndirmədən ibarət məqsədyönlü zehni prosesdir.

Müasir araşdırmalar göstərir ki, tələbələr ümumilikdə tənqidi düşüncə və problem həll etmə bacarıqlarına meyllidir, lakin bu bacarıqların yüksək səviyyədə formalaşması təlim prosesinin metodoloji cəhətdən düzgün qurulmasından asılıdır. Burada müəllimin rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim ənənəvi bilik verən deyil, tələbələrin düşünməsini stimullaşdıran, onları suallar vasitəsilə yönləndirən, müzakirələri idarə edən və idrak fəaliyyətini təşkil edən fasilitator rolunda çıxış etməlidir. Səmərəli tədris metodlarının seçilməsi tələbənin idrak müstəqilliyini artırır və onun yeni situasiyalarda yaradıcı düşünmə bacarığını gücləndirir.

Beləliklə, tənqidi və yaradıcı düşüncə prinsipi müasir təhsilin ayrılmaz komponentidir və tələbələrin həm akademik, həm də praktiki həyatda uğurlu fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri idrak bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu prinsipin reallaşdırılması təlim metodlarının yenilənməsi, təlim mühitinin modernləşdirilməsi və müəllim-tələbə qarşılıqlı əlaqəsinin təkmilləşdirilməsi ilə sıx bağlıdır. Qarışıq təlim modeli isə bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün ən təsirli mühitlərdən biri kimi qiymətləndirilir.

Fəal təlimin tənqidi və yaradıcı düşüncə prinsipinin psixoloji aspektləri göstərir ki, praktiki tətbiq və təcrübəyə əsaslanan təlim prinsipi müasir pedaqogikanın-psixologiyanın əsas istiqamətlərindən biri kimi tələbənin bilikləri real situasiyalarda tətbiq etməsinə, öyrəndiklərini təcrübə mühitində sınamasına və praktik bacarıqlar formalaşdırılmasına əsaslanır. Yaradıcı düşüncə prinsipinə görə öyrənmə yalnız nəzəri məlumatların mənimsənilməsi ilə məhdudlaşmır, əksinə, tələbənin real problemlərlə üzləşməsi, situasiya analizi aparması, qərar verməsi və nəticəyə əsaslanaraq öz fəaliyyətini qiymətləndirməsi ilə daha dərin və davamlı olur.

Təfəkkür tərzinə görə öyrənmə tələbənin idrak prosesinə aktiv şəkildə qoşulmasını təmin

edir, onu məsələlərə müxtəlif tərəflərdən yanaşmağa, yaradıcı həll yolları hazırlamağa və biliklərini həyatla əlaqələndirməyə sövq edir. Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, tələbə öyrəndiyini real kontekstdə tətbiq etməklə bilikləri daha yaxşı mənimsəyir və onların istifadə sahəsini genişləndirir. Təfəkkürə və təcrübəyə əsaslanan öyrənmə, həmçinin tələbənin müstəqilliyini artırır, məsuliyyət hissini gücləndirir və öyrənmə prosesində aktivlik yaradır. Tələbə yalnız məlumatı qəbul etmir, həm də onun psixoloji-praktik dəyərini qiymətləndirir, real situasiyalarda tətbiq edərək öz bacarıqlarını formalaşdırır və inkişaf etdirir.

Müəllim tələbəni real təcrübəyə yönləndirən, praktiki fəaliyyət üçün şərait yaradan və tələbənin təcrübə əsasında düşünməsini stimullaşdıran fasilitator rolunda çıxış edir. O, tələbəyə yalnız tapşırıq vermir, həm də həmin tapşırığın həyata keçirilməsi prosesini izləyir, rəy təqdim edir və əldə olunan nəticələrin təhlilində rəhbərlik edir. Müəllimin yaratdığı praktiki öyrənmə mühiti tələbəyə özünü sınaqdan keçirmək, səhvlərini görmək və öz fəaliyyətini təkmilləşdirmək imkanı yaradır. Praktiki tətbiqə əsaslanan təlim həmçinin tələbələrdə əməkdaşlıq bacarıqlarının formalaşmasına töhfə verir. Çünki bir çox tətbiqi tapşırıqlar qrupda işləməyi, fikir mübadiləsinə, birgə qərarverməni və sosial ünsiyyət bacarıqlarını tələb edir. Bu isə tələbələrin sosial-psixoloji səriştələrinin inkişafına səbəb olur və onların gələcək iş mühitinə daha rahat uyğunlaşmasına şərait yaradır. Nəticə etibarilə, praktiki tətbiq və təcrübəyə əsaslanan təlim prinsipi tələbənin bilik və bacarıqlarının real həyatla inteqrasiyasını təmin edən, öyrənməni daha mənalı və davamlı edən əsas pedaqoji-psixoloji yanaşmalardan biridir. Bu prinsip öyrənməni daha şəxsiləşdirilmiş, məqsədyönlü və nəticəyönlü edir və müasir təhsil sistemində tələbələrin həm akademik, həm də praktik bacarıqlarının formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

Psixoloji refleksiya və özünüqiymətləndirmə, müasir təhsil sistemində tələbələrin öz öyrənmə prosesini dərk etməsinə, şəxsi inkişafını izləməsinə və öyrənmə fəaliyyətini məqsədyönlü şəkildə tənzimləməsinə imkan verən əsas pedaqoji yanaşmalardan biridir. Bu prinsipə görə tələbə yalnız bilik əldə edən deyil, həm də öz fəaliyyətini təhlil edən, güclü və zəif tərəflərini müəyyənləşdirən, gələcək öyrənmə strategiyala-

rını planlaşdıran və bunun əsasında davamlı inkişaf edən aktiv subyektdir. Refleksiya tələbənin öz təcrübəsinə nəzər salmasını, öz qərarlarını və düşüncə prosesini dəyərləndirməsini əhatə edir. Özünüqiymətləndirmə isə tələbənin fəaliyyətini müəyyən standartlarla və əvvəlki nailiyyətləri ilə müqayisə etməsinə əsaslanır və bu zaman tələbə öz irəliləyişinə obyektiv yanaşmağa çalışır. Özünüqiymətləndirmə “öyrənmə üçün qiymətləndirmə” konsepsiyasının mühüm komponenti hesab edilir. Bu proses tələbəyə məqsəd qoymaq, uyğun öyrənmə strategiyalarını seçmək, irəliləyişi izləmək, alınan rəyin mahiyyətini anlamaq və gələcək fəaliyyətinə düzəlişlər etmək kimi özünütənzimləmə bacarıqları formalaşdırır. Beləliklə, tələbə öyrənmədə yalnız nəticəyə deyil, prosesə də diqqət yetirir, öyrənmə fəaliyyətinin arxasında duran düşüncə mexanizmini anlamağa çalışır. Bu bacarıqlar tələbənin həm akademik fəaliyyətində, həm də gələcək peşə fəaliyyətində müstəqilliyini və məsuliyyətini artırır. Refleksiya və özünüqiymətləndirmə xüsusilə problem əsaslı təlim mühitində daha da vacib rol oynayır. Çünki bu model tələbənin araşdırma aparmasını, məntiqi təfəkkürünü işə salmasını, həll yolları formalaşdırmasını və öz fəaliyyətini davamlı şəkildə dəyərləndirməsini tələb edir. Buna görə də problem əsaslı təlimin mərhələləri – məsələn, problemin təhlili, məlumatın toplanması, qrup müzakirələri, hesabatın hazırlanması və nəticələrin təqdimatı – özünüqiymətləndirmə üçün geniş imkanlar yaradır. Lakin aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, bu prosesin effektivliyi çox vaxt istifadə olunan özünüqiymətləndirmə alətlərinin keyfiyyətindən asılı olur. Əgər bu alətlər məqsədyönlü şəkildə hazırlanmayıbsa və tələbələr təfəkkür prosesinə yönəlmərsə, özünüqiymətləndirmə gözlənilən nəticəni verməyə bilər. Məhz buna görə təhsil mühitində özünüqiymətləndirmə vasitələrinin məqsədli şəkildə dizayn edilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu alətlər yalnız bilik qazanılması ilə məhdudlaşmamalı, daha geniş idrak fəaliyyətini – analitik düşüncə, tənqidi yanaşma, strateji planlaşdırma və öyrənmə prosesinin meta-idrak səviyyədə dərkini əhatə etməlidir. Alətin tətbiqi zamanı tələbəyə mütəmadi rəy verilməsi, özünüqiymətləndirmənin məqsədinin aydın izah olunması və tələbənin bu prosesin dəyərini anlaması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu cür sistemləşdirilmiş yanaşma tələbənin özünü daha ob-

yektiv dəyərləndirməsinə, öz fəaliyyətini tənqid etməsinə və növbəti mərhələlərdə daha effektiv öyrənmə qərarları verməsinə şərait yaradır. Refleksiya və özünüqiymətləndirmə prinsipi tələbənin öyrənmə prosesinə yanaşmasını dəyişdirir: o, passiv bilik alıcısından aktiv öyrənmə iştirakçısına çevrilir. Bu prinsip tələbəyə öz idrak fəaliyyətini izləmək, düşüncə prosesinin keyfiyyətini qiymətləndirmək, öyrənmə nəticələrini təkmilləşdirmək və şəxsi inkişafını davamlı şəkildə idarə etmək imkanı verir. Bu isə çağdaş təhsil sistemində tələbənin həm akademik, həm də sosial-mədəni səriştələrinin formalaşması üçün mühüm şərtidir.

Müasir təhsil mühitində müəllimin rolu ənənəvi bilik ötürücüsündən daha geniş və çoxşaxəli funksiyaları əhatə edən bələdçi, fasilitator və dəstəkverici bir şəxsiyyətə çevrilmişdir. Qlobal təhsil tendensiyaalarının sürətlə dəyişdiyi bir dövrdə müəllim yalnız məlumat verən tərəf deyil, həm də öyrənənlərin idrak inkişafını istiqamətləndirən, onların potensialını üzə çıxaran və təlim prosesini məqsədyönlü şəkildə təşkili edən əsas fiqurdur. Müasir pedaqoji yanaşmalar çərçivəsində müəllim UNESCO-nun təhsilin dörd əsas sütunu – “bilməyi öyrənmək”, “etməyi öyrənmək”, “birlikdə yaşamağı öyrənmək” və “olmağı öyrənmək” – prinsiplərini nəzərə alaraq təlimə rəhbərlik etməlidir. Bu yanaşma tələbələrin yalnız akademik biliklər qazanmasını deyil, həm də sosial, emosional və peşə bacarıqlarını inkişaf etdirməsini təmin edir. Aktiv və ağıllı təlim metodologiyalarının tətbiqi müəllimin sinifdəki funksiyasını köklü şəkildə dəyişir. Bu modeldə müəllim tədrisin əsas subyekti olmaqdan çıxaraq öyrənmə prosesini tənzimləyən, mənbələr təqdim edən, müzakirələri təşviq edən və tələbələrə konstruktiv rəy verən şəxs rolunu oynayır. Öyrənməni asanlaşdırmaq məqsədilə müəllim müxtəlif interaktiv strategiyalardan – qrup işləri, müzakirələr, zehni xəritələr, layihə işi və problemyönlü tapşırıqlardan – istifadə edir. Bu yanaşma tələbələrin yaradıcılıq, tənqidi təfəkkür və əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirir və onları öyrənməyə daha fəal şəkildə cəlb edir. Layihə əsaslı və əməkdaşlıqyönlü təlim formaları müəllimin fasilitator rolunu xüsusilə ön plana çıxarır. Bu metodlarda tələbələr öyrənmə prosesinin əsas təşəbbüskarları kimi çıxış edir, mövzunu seçir, araşdırma aparır və nəticələri təqdim edirlər. Müəllim isə bu prosesdə psixolo-

ji aspektdə istiqamət verən, resurs təmin edən, problem həllində dəstək göstərən bələdçi funksiyasını icra edir. Beləliklə, müəllim öyrənməni idarə etmir, onu təşkil edir və tələbələrin öz təcrübələri əsasında bilik qurmasına şərait yaradır. Müəllimin bələdçi rolu həm də psixoloji və sosial dəstəyin təmin edilməsini əhatə edir. Müxtəlif sosial mühitlərdən gələn tələbələrin fərqli ehtiyac və çətinlikləri ola bilər. Müəllim bu ehtiyacları vaxtında müəyyənləşdirən, tələbələri motivasiya edən, onların emosional rifahını qoruyan və öyrənməyə mane ola biləcək problemləri aradan qaldırmağa çalışan məsləhətçi rolunu daşıyır. Eyni zamanda müəllim tələbələrə təhlükəsiz və inklüziv təlim mühiti yaratmaqla onların özünüifadə və özünüinkişaf imkanlarını genişləndirir. Beləliklə, müəllimin bələdçi və dəstəkverici rolu müasir təhsilin əsas prinsiplərindən biri olmaqla, öyrənlərin müstəqil düşünən, yaradıcı və sosial cəhətdən yetkin fərdlər kimi formalaşmasına mühüm töhfə verir. Bu rolun effektiv həyata keçirilməsi müəllimin peşəkar hazırlığından, pedaqoji-psixoloji yeniliklərə açıq olmasından və davamlı inkişafı prioritet hesab etməsindən asılıdır. Müəllim bu funksiyaları uğurla yerinə yetirdikdə təlim prosesinin keyfiyyəti artır, tələbələrdə öyrənməyə davamlı motivasiya formalaşır və təhsilin məqsədlərinə nail olmaq daha real olur.

Aparılan təhlil göstərir ki, müasir təhsil sistemində fəal təlim, konstruktivist yanaşma və problem əsaslı təlim modelləri tələbələrin idrak fəaliyyətinin keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsinə təmin edən əsas pedaqoji-psixoloji mexanizmlərdir. Məqalədə vurğulandığı kimi, ənənəvi bilik ötürmə modelində tələbə əsasən passiv mövqedə qalır və bu, yüksək səviyyəli düşünmə bacarıqlarının formalaşmasını məhdudlaşdırır. Fəal təlim isə tələbəni öyrənmə prosesinin mərkəzinə yerləşdirərək onu bilik yaradan, araşdırıcı və qiymətləndirən subyektdə çevirir.

Konstruktiv təlim nəzəriyyəsi çərçivəsində öyrənmə prosesi tələbənin əvvəlki bilikləri, şəxsi təcrübəsi və sosial qarşılıqlı əlaqələri əsasında yeni biliklərin qurulması kimi izah olunur. Bu yanaşma psixoloji baxımdan tələbənin motivasiyasını, idrak fəallığını və özünüidraklaşdırma bacarıqlarını gücləndirir. Təhlil göstərir ki, müəllimin fasilitator rolunda çıxış etməsi tələbələrdə müstəqil düşünmə, refleksiya və məsuliyyət hissinin formalaşmasına müsbət təsir edir.

Problem əsaslı təlim modeli təhlilin digər mühüm istiqamətini təşkil edir. Bu modeldə real və açıq problemlərin öyrənmənin başlanğıc nöqtəsi kimi seçilməsi tələbələrin tənqidi və yaradıcı düşünmə mexanizmlərini aktivləşdirir. Problemin təhlili, fərziyyələrin irəli sürülməsi, məlumatın toplanması və nəticələrin əsaslandırılması kimi mərhələlər tələbənin analitik təfəkkürünü və bilik transferi bacarığını inkişaf etdirir. Psixoloji aspektdən PƏT tələbənin idrak yükünü balanslaşdırmaqla yanaşı, onun uzunmüddətli yaddaşında biliklərin daha möhkəm formalaşmasına şərait yaradır.

Təhlil nəticəsində aydın olur ki, refleksiya və özünüqiymətləndirmə fəal və problem əsaslı təlim mühitində xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu mexanizmlər tələbənin öz öyrənmə fəaliyyətini dərk etməsinə, zəif və güclü tərəflərini müəyyənləşdirməsinə və gələcək strategiyalarını planlaşdırmasına imkan verir. Müasir tədqiqatların nəticələri göstərir ki, məqsədyönlü şəkildə təşkil olunmuş refleksiv fəaliyyətlər tələbənin meta-idrak bacarıqlarını gücləndirir və öyrənməni daha davamlı edir.

Ümumilikdə təhlil sübut edir ki, fəal təlim və ona əsaslanan pedaqoji yanaşmalar yalnız biliklərin mənimsənilməsinə deyil, həm də tələbənin şəxsiyyət kimi formalaşmasına, sosial-psixoloji sənədlərinin və XXI əsr bacarıqlarının inkişafına xidmət edir.

Nəticə etibarilə, aparılan araşdırma göstərir ki, fəal təlim müasir təhsil sistemində tənqidi və yaradıcı düşüncənin formalaşdırılması baxımından ən səmərəli pedaqoji-psixoloji yanaşmalardan biridir. Konstruktiv və problem əsaslı təlim modellərinə əsaslanan tələbə mərkəzli yanaşma öyrənməni passiv bilik qəbulu prosesindən çıxararaq, tələbənin aktiv idrak və praktik fəaliyyətinə əsaslanan dinamik bir prosesə çevirir.

Problemin aktuallığı. Müasir dövrdə global təhsil islahatlarının intensivləşməsi təlim prosesinə yeni psixoloji yanaşmaların tətbiqini zəruri etmişdir. İnformasiya bolluğu, rəqəmsal transformasiya və əmək bazarının dəyişən tələbləri tələbələrdə tənqidi və yaradıcı düşüncə kimi yüksək səviyyəli idrak bacarıqlarının formalaşdırılmasını xüsusi aktuallaşdırır.

Problemin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, burada fəal təlim, tənqidi düşüncə və yaradıcı təfəkkürün psixoloji mexanizmləri ilk dəfə kompleks şəkildə təhlil edilir və onların idrak fəaliyyətinə təsiri həm nəzəri, həm də praktik aspektdən əsaslandırılır. Məqalədə həmçinin tənqidi və yaradıcı düşüncə ba-

carıqlarının formalaşmasına təsir edən psixoloji faktorların yeni təsnifatı irəli sürülür və bu faktorların təlim mühitində praktik tətbiqi modelləşdirilərək müasir təhsil sistemində istifadəsi üçün metodoloji çərçivə təqdim olunur.

Problemin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müəllimlər üçün konkret və tətbiqolunan me-

todiki tövsiyələr təqdim olunur, dərs prosesində tənqidi və yaradıcı düşüncəni inkişaf etdirən fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi üçün real əsaslar müəyyən edilir. Araşdırma təlim prosesinin təşkilində konstruktiv və problem əsaslı yanaşmaların optimal tətbiq mexanizmlərini göstərərək təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə praktiki töhfə verir.

Ədəbiyyat

1. Əlimuradova, A.F. I sinif şagirdlərinin məktəbə adaptasiyası zamanı onlara psixo-pedaqoji dəstəyin təşkili və vasitələri // Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri, –2021. № 6, –s. 71-75.
2. Alimuradova, A.F. Features of the psychological and pedagogical adaptation of students1st grade to study in a comprehensive school // Revista Universidad & Sociedad, “Hacia la socializacion de resultados cientificos en Scopus”, –2020. Vol. 12, № 6, –p. 404-410
3. Brame, Cynthia. "Active learning." Vanderbilt University Center for Teaching (2016): 1-6.
4. Hood Cattaneo, Kelsey. "Telling active learning pedagogies apart: From theory to practice." Journal of new approaches in educational research 6.2 (2017): –144-152.
5. Ci, Xiangyi, and Xi Li. "Student-centeredness: Connotation, Logic, and Practical Path." Educational Innovation Research 3.2 (2025): –46-55.
6. Laal, Marjan, and Seyed Mohammad Ghodsi. "Benefits of collaborative learning." Procedia-social and behavioral sciences 31 (2012):– 486-490.
7. Solovyeva, Nataliya, Olga Tapalova, and Sergei Smirnov. "Specifics of the students' critical thinking formation within active learning space." Frontiers in Education. Vol. 8. Frontiers Media SA, –2023.
8. Khoiriyah, Umatul, et al. "Enhancing students' learning in problem based learning: validation of a self-assessment scale for active learning and critical thinking." BMC medical education 15.1 (2015): –140.
9. Jagtap, Prakash. "Teachers role as facilitator in learning." Scholarly Research Journal 3.17 (2016): – 3903-3905.

Redaksiyaya daxil olub: 23.01.2026